

(ОЗНАКОМИТЕЛЬНЫЙ ФРАГМЕНТ)

БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ

УДК 811.161.3'271.12'06(043.3)

**ГАПОНЕНКА
ІРЫНА АЛЕГАЎНА**

**СТАНАЎЛЕННЕ НОРМАЎ
БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ ХІХ – ПАЧАТКУ ХХ СТ.
У ГАЛІНЕ ГРАФІКІ, АРФАГРАФІІ, ЛЕКСІКІ**

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук
па спецыяльнасці 10.02.01 – беларуская мова

Мінск, 2014

Работа выканана ў Беларускам дзяржаўным універсітэце

**Навуковы
кансультант**

Прыгодзіч Мікалай Рыгоровіч,
доктар філалагічных навук, прафесар,
загадчык кафедры гісторыі беларускай
мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

**Афіцыйныя
апаненты:**

Машчэнская Людміла Рыгораўна,
доктар філалагічных навук, дацэнт, прафесар кафедры
рускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

Русак Валянціна Паўлаўна,
доктар філалагічных навук, дацэнт, загадчык аддзела
сучаснай беларускай мовы філіяла “Інстытут беларускай
мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы”
ДНУ “Цэнтр навуковых даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры” НАН Беларусі

Даніловіч Мікалай Аляксандравіч,
доктар філалагічных навук, прафесар, прафесар кафедры
беларускага і супастаўляльнага мовазнаўства УА
“Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы”

**Апаніруючая
арганізацыя**

УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя
Максіма Танка”

Абарона адбудзецца **19 снежня 2014 г. у 14 гадзін** на пасяджэнні савета па абароне дысертацый Д 02.01.11 пры Беларускам дзяржаўным універсітэце па адрасе: 220030, г. Мінск, вул. К. Маркса, 31, аўд. 62;
тэлефон вучонага сакратара: 209 55 58.

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Фундаментальнай бібліятэцы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтарэферат разасланы 17 лістапада 2014 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

С. М. Запрудскі

УВОДЗІНЫ

У беларускай моўнай гісторыі XIX – пачатак XX ст. – найважнейшы асноватворчы перыяд, калі беларуская мова пасля працяглага заняпаду была вернута ў пісьмовы ўжытак і набыла выразныя адзнакі літаратурнасці. Усе пазнейшыя моўныя змены, удакладненні, удасканаленні адбываліся на падмурку, закладзеным у XIX – на пачатку XX ст.¹

Гэты перыяд, надзвычайны па сваёй значнасці, прадуктыўнасці і моўна-нарматыўнай унікальнасці, па розных, найперш пазамоўных, прычынах у беларускім гістарычным мовазнаўстве вывучаны толькі фрагментарна і на абмежаваным матэрыяле. Комплексныя даследаванні, заснаваныя на аналізе беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст., на сённяшні дзень адсутнічаюць. У выніку выключна важнае звязно ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы фактычна выпала з-пад навуковай увагі.

Ліквідаваць гэтую своеасаблівую “белую пляму” неабходна зыходзячы найперш з пазіцый паслядоўнага развіцця лінгвістычнай навукі, бо разрыў на лініі моўна-гістарычных даследаванняў істотна ўскладняе разуменне храналагічных узаемаадносін і прычынна-выніковых залежнасцей паміж рознымі этапамі станаўлення моўнай сістэмы. Фарміраванне навукова абгрунтаваных уяўленняў аб асаблівасцях беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. і спецыфіцы тагачаснага нармалізацыйнага працэсу мае надзвычай істотнае значэнне для сучаснай кадыфікацыйнай практыкі. Для беларускай мовы застаецца актуальным нарматыўнае ўдасканаленне, абумоўленае гістарычнымі моўнымі зменамі, прытокам новых элементаў, неабходнасцю пазбаўлення ад існуючых неапраўданых выключэнняў і г. д. Пры яго правядзенні мэтазгодна ўлічваць не толькі сінхронныя паказчыкі, але і шляхі станаўлення і развіцця моўнай нормы. Вынікі даследавання моўнага матэрыялу XIX – пачатку XX ст. і вывады па яго навуковай ацэнцы з пункту погляду нарматыўнасці могуць быць прымененыя і ў сучаснай лексікаграфіі, у прыватнасці пры ўкладанні “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы” новай рэдакцыі, рэестр якога распрацоўшчыкі плануюць істотна папоўніць, у першую чаргу за кошт пашырэння храналагічных межаў факталагічнай базы.

Важнасць вывучэння беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. для гісторыі беларускай мовы, гістарычнага мовазнаўства і сучаснай беларускай мовы абумовіла выбар дысертацыйнай тэмы. У рабоце праводзіўся аналіз фарміравання нарматыўных асаблівасцей у галіне *графікі/арфаграфіі і лексікі*. На графіка-арфаграфічным і лексічным узроўнях станаўленне нормаў

¹ Больш дакладныя межы разглядаемага перыяду – ад 1830-х г. да 1918 г., калі ў свет выйшла “Беларуская граматыка для школ” Б. Тарашкевіча.

вызначаецца выразнай спецыфікай, вывучэнне якой дазваляе атрымаць уяўленні пра характар нормы розных тыпаў і на гэтай аснове стварыць найбольш поўную шматпланавую карціну працэсу моўнай нармалізацыі.

Такім чынам, праведзенае ў рабоце даследаванне беларускіх моўна-нарматыўных асаблівасцей XIX – пачатку XX ст. паспрыяе вырашэнню важных канцэптальных пытанняў беларускага мовазнаўства.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі

Дысертацыйнае даследаванне выканана на кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта ў межах навукова-даследчых тэм “*Беларуская мова на розных этапах яе развіцця: сінхронны і дыяхронны аспекты*” (2001-2005 гг.; № дзяржрэгістрацыі 20012495), “*Структура і функцыі беларускай мовы на розных этапах яе гістарычнага развіцця*” (2006-2010 гг.; № дзяржрэгістрацыі 20062057), “*Беларуская мова: асаблівасці станаўлення і гістарычнага развіцця лексічнага саставу і функцыянальных стыляў*” (2011-2015 гг.; № дзяржрэгістрацыі 20112198).

Мэта і задачы даследавання

Мэта работы – выявіць асаблівасці фарміравання нормаў беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. на графіка-арфаграфічным і лексічным узроўнях і вызначыць дынаміку тагачасных нармалізацыйных працэсаў.

Для дасягнення пастаўленай мэты вырашаліся наступныя з а д а ч ы :

- устанавіць унутрымоўныя і знешнія фактары, якія дэтэрмінавалі нармалізацыйныя працэсы ў беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст.;
- вызначыць характар сувязі старабеларускай і новай беларускай мовы на графіка-арфаграфічным і лексічным узроўнях на падставе супастаўляльнага аналізу статыстычных даных;
- вылучыць спецыфічныя адзнакі моўнай нормы для разглядаемага перыяду і адметнасць нормаў розных тыпаў, а таксама вядучыя нармалізацыйныя тэндэнцыі;
- вызначыць крыніцы графіка-арфаграфічнай варыянтнасці і спосабы яе пераадолення ў межах разглядаемага перыяду;
- выявіць асаблівасці працэсу фарміравання асноўных арфаграм і агульныя нармалізацыйныя тэндэнцыі ў галіне графікі і арфаграфіі;
- вызначыць крыніцы і прыёмы папаўнення і развіцця лексічнага складу беларускай літаратурнай мовы, а таксама асноўныя тэндэнцыі лексічнай нармалізацыі;

• устанавіць спецыфіку ўнармавання анамастычнай лексікі і адметнасці працэсу станаўлення нацыянальных онімных формаў.

Аб’ект даследавання – графіка-арфаграфічныя і лексіка-семантычныя асаблівасці беларускамоўных літаратурных тэкстаў XIX – пачатку XX ст.

Прадмет даследавання – спецыфіка і дынаміка нармалізацыйных працэсаў у беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст. на графіка-арфаграфічным і лексіка-семантычным узроўнях.

Навуковая навізна

Комплексны разгляд нармалізацыйных асаблівасцей і тэндэнцый у беларускай літаратурнай мове перыяду XIX – пачатку XX ст. на ўзроўні графікі, арфаграфіі і лексікі – гэта новая актуальная задача ў беларускім мовазнаўстве. Тагачасная мова ў той ці іншай ступені падлягала апісанню, але такі аспект, як станаўленне моўнай нормы на названым этапе моўнага развіцця, у лінгвістычных даследаваннях не закранаўся. Акрамя таго, упершыню ажыццёўлена спроба паказаць нармалізацыйную дынаміку ў храналагічным дыяпазоне XIX – пачатку XX ст., для чаго былі падрабязна прааналізаваны колькасныя і якасныя змены, якія адбываліся на адпаведных моўных узроўнях. У дысертацыі таксама прааналізаваны матэрыял, які раней не разглядаўся даследчыкамі беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. – анамастычная лексіка. Гэты лексічны пласт быў вывучаны з пункту гледжання агульнага складу, характарыстыкі розных тыпаў онімаў, спецыфікі анамастычнай варыянтнасці, асаблівасцей станаўлення нацыянальных онімных формаў.

Факталагічнай базай даследавання з’явіліся беларускамоўныя пісьмовыя крыніцы XIX – пачатку XX ст., якія маюць адзнакі літаратурнасці (г.зн. мова якіх носіць сляды свядомай упарадкаванасці і апрацоўкі), з бібліятэчных фондаў Мінска, Санкт-Пецярбурга, Вільнюса: беларускія арыгінальныя і часткова перакладныя мастацкія, публіцыстычныя, навукова-папулярныя тэксты. Значная частка іх упершыню ўводзіцца ў навуковы зварот. Акрамя таго, у якасці прэзентатыўных крыніц выступалі перыядычныя выданні – газеты “Номан”, “Дзянніца”, “Крапіва”, “Наша Доля”, “Świetač” і перш за ўсё газета “Наша Ніва” (1906-1915) (яе арыгінальныя нумары і матэрыялы картатэкі “Слоўніка мовы «Нашай Нівы»” з фондаў ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”), якая адыграла настолькі значную ролю ў беларускім нацыянальна-моўным станаўленні пачатку XX ст., што гэты часавы адрэзак нярэдка называюць нашаніўскім. У рабоце выкарыстаны таксама даныя “Слоўніка

беларускай мовы” І. Насовіча (1870) – адной з важнейшых лексікаграфічных прац, у якой сістэматызавана прадстаўлены беларускі моўны матэрыял XIX ст.

З указаных крыніц быў адабраны фактычны матэрыял у аб’ёме прыкладна 25 тысяч адзінак апелятыўнай лексікі і каля 10 тысяч онімаў.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

Праведзенае даследаванне дазволіла зрабіць наступныя вывады:

1. Аналіз падыходаў айчынных і замежных мовазнаўцаў да пытання пераемнасці ў беларускай мове паказаў адсутнасць адзінства навуковых поглядаў. У даўнейшых (савецкага перыяду) працах па гісторыі мовы актыўна праводзілася думка аб поўным разрыве старой і новай моўных фармацый. Аднак частка тагачасных навукоўцаў, беларускіх, украінскіх і рускіх, насуперак гэтаму распаўсюджанаму меркаванню, выказвала думку аб немагчымасці абсалютнага раз'яднання дзвюх паслядоўных стадый моўнага развіцця і адводзіла ролю сувязнога звяна ў моўна-гістарычным ланцугу жывой народнай мове. Гэтая пазіцыя паступова актуалізуецца ў найноўшых беларускіх даследаваннях. Акрамя таго, навукоўцы ўсё больш актыўна пачынаюць фарміраваць статыстычную доказную базу факта пераемнасці.

Праведзенае даследаванне дазволіла ўстанавіць, што на арфаграфічным узроўні нельга гаварыць пра пераемнасць, паколькі ў выніку кардынальнай змены правапісных прынцыпаў (этымалагічны ў старабеларускай мове – фанетычны ў мове XIX – пачатку XX ст.) беларуская пісьмовая мова выразна змяніла сваё графіка-арфаграфічнае аблічча. Аднак абрыў традыцый у гэтым фармальным (і нават у пэўным сэнсе штучным) моўным сектары не можа служыць аргументам для адмаўлення моўнай пераемнасці ў цэлым, бо неправамерна разумець пад мовай толькі пісьмо і па форме меркаваць аб усёй сістэме.

У выніку аналізу беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. атрыманы даныя, якія дэманструюць наяўнасць непасрэднай сувязі паміж старабеларускай і новай беларускай літаратурнай мовай на лексічным узроўні. Пры франтальным статыстычным параўнанні лексічных даных старабеларускага перыяду і перыяду першага беларускага выяўляецца максімальны працэнт пераемнасці – 78,5 %. Падлікі, зробленыя ў рамках асобных лексічных аб'яднанняў, паказалі, што суадносна абстрактны пласт у мове старабеларускага і новага перыядаў складае прыкладна 70-75 %, а ў групе запазычанай лексікі пераемнасць са старабеларускім перыядам вагаецца ад 30 % да 32 % (што для іншамоўяў з'яўляецца дастаткова высокім паказчыкам). З улікам таго, што лексіка – самы аб'ёмны і рухомы ўзровень мовы, такая высокая ступень захаванасці лексічных традыцый дастаткова пераканаўча сведчыць на карысць меркавання аб неперарывнасці беларускага моўнага развіцця.

Увогуле, праведзены разгляд паказаў, што пераемнасць несумненна мела месца на ўзроўні дэскрыптыўнай нормы, якая ўласціва ў прыватнасці дыялектнай мове і ўяўляе сабой набор варыянтаў, дапушчальных у межах данай моўнай сістэмы. У выніку адбору (як стыхійнага, так і свядомага) аднаго варыянту з ліку магчымых устанаўліваюцца прэскрыптыўныя нормы літаратурнай мовы і тым самым ажыццяўляецца захаванне пераемнай сувязі [2, 23, 38, 67].

2. Катэгорыя нормы ў перыяд XIX – пачатку XX ст. не была яшчэ канчаткова сфарміраванай. Тагачасная норма знаходзілася на стадыі выбару і першаснага некадыфікаванага замацавання.

А. Асноўным фактарам, ад якога залежала хуткасць фарміравання нормы ў XIX – на пачатку XX ст., выступалі асаблівасці пазамоўнай сітуацыі, якія заканамерна прадвызначаюць спецыфіку любых моўна-нарматыўных працэсаў. У беларускіх умовах XIX – пачатку XX ст. негатыўныя знешнія абставіны функцыянавання тагачаснай мовы (у першую чаргу адсутнасць уласнай дзяржаўнасці і афіцыйнага моўнага статуса) маглі толькі запавольваць нарматыўнае развіццё.

Б. Тагачасная норма фаріравалася двума цесна звязанымі шляхамі: пад уплывам стыхійнай рэгламентацыі ў працэсе ўжывання і ў выніку свядомага адбору моўных сродкаў. У беларускай мове XIX – пачатку XX ст. гэтыя напрамкі нарматыўнага станаўлення даволі арганічна сыходзіліся і ўзамадапаўняліся. Стыхійны кампанент пры адсутнасці афіцыйных мэтавых устаноў на нармалізацыю ўсё ж быў пераважаючым, а формы свядомага ўздзеяння на норму на пачатковым этапе моўнага развіцця яшчэ не вызначаліся разнастайнасцю і навуковай абгрунтаванасцю.

В. Норма беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. характарызавалася невысокім узроўнем імператыўнасці і вялікай варыянтнай разнастайнасцю, што натуральна ва ўмовах адсутнасці як шырокай аўдыторыі карыстальнікаў літаратурнай нормы, так і нарматыўных кодэксаў. Тагачасную норму мэтазгодна лічыць хутчэй *дыспазіцыйнай*, г. зн. такой, якая прапануе выбар з некалькіх варыянтаў. Нарматыўнасць такога тыпу праяўлялася ў тым, што ў межах нормы прапаноўвалася не бясконцае мноства варыянтаў, а іх сфарміраваны закрыты спіс. У адных выпадках варыянтныя формы былі аднолькава верагоднымі і канкурыравалі між сабой на роўных, у другіх – у варыянтным радзе ўжо выяўлялася “моцнае звяно”, што адлюстроўвалася ў відавочным колькаснай перавазе адной з форм. Прэстыжнасць таго ці іншага варыянту прадвызначалася яго ўжывальнасцю, што цалкам заканамерна.

Г. На розных моўных узроўнях адзначаецца пэўная спецыфіка ў ходзе і характары нармалізацыйных працэсаў. Пры ўнармаванні графікі і арфаграфіі вялікую ролю адыгрывае свядомае ўздзеянне. Абмежаваны графіка-арфаграфічны інвентар дастаткова лёгка паддаецца сістэматызацыі, што дазваляе мінімізаваць колькасць членаў варыянтных радоў. Адпаведна ў гэтай сферы норма ўстанаўлівалася адносна хутка і вызначалася дастаткова высокай дакладнасцю. Лексічная норма складваецца пераважна стыхійна, варыянты тут праблематычна класіфікаваць і дакладна ацаніць па шкале *нарматыўнае/ненарматыўнае*, у выніку яна значна цяжэй падлягала строгай рэгламентацыі і з’яўлялася больш размытай.

Д. Моўная норма XIX – пачатку XX ст. вызначалася храналагічнай спецыфікай. Неабходна адзначыць, што традыцыйна ў беларускай лінгвістычнай літаратуры пры атэстацыі пачатковага этапу фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы перыяд XIX – пачатку XX ст. або разглядаецца як аднародны паводле характару моўнага развіцця і ўзроўня моўнай нармалізацыі (напрыклад, у акадэмічным выданні “Гісторыі беларускай літаратурнай мовы” ўказваецца, што “гісторыя беларускай літаратурнай мовы на працягу XIX і пачатку XX ст. – гэта па сутнасці гісторыя складвання новай

беларускай літаратурнай мовы”⁵), або акцэнт робіцца менавіта на пачатку ХХ ст., а ХІХ ст. не ўпамінаецца ўвогуле (напрыклад, К. Д. Шчасная, аналізуючы станаўленне нормаў беларускай мовы ў гісторыка-культурным аспекце, выдзяляе 7 ключавых храналагічных перыядаў і першым з іх называе адрэзак часу 1900-1917 гг., які мае назву “Выпрацоўка літаратурнага варыянта новай беларускай мовы”⁶).

На наш погляд, такія ў цэлым аб’ектыўныя дэфініцыі патрабуюць удакладнення з прымяненнем паняцця нормы. Паводле вынікаў аналізу, праведзенага ў дысертацыі, у межах разглядаемага перыяду вылучаюцца два своеасаблівыя моўна-нарматыўныя этапы. Першы з іх – ХІХ ст., калі пра стабільныя моўныя нормы гаворку весці яшчэ немагчыма. Літаратурнасць на гэтым этапе развіцця мовы забяспечвалася фактам свядомай аўтарскай апрацоўкі тагачасных беларускамоўных тэкстаў, у ходзе якой паступова акрэсліваліся асноўныя напрамкі і тэндэнцыі далейшых нармалізацыйных працэсаў. У цэлым ХІХ ст. можна ахарактарызаваць як этап назапашвання нарматыўных рэзерваў і ўстанаўлення магістральных вех на шляху да агульнанацыянальнай нормы. На другім, кароткім, але надзвычай прадуктыўным этапе – пачатку ХХ ст. – гэтыя рэзервы былі эфектыўна рэалізаваныя і развітыя. На аснове вялікай колькасці выкарыстанняў адпаведных элементаў у пісьмовай практыцы былі сфарміраваны пэўныя правілы, у выніку чаго беларуская літаратурная мова пачатку ХХ ст. вызначалася арганізаванасцю, у ёй назіралася тэндэнцыя да паслядоўнага абагульнення і стварэння агульных рыс. Адпаведна ў дачыненні да гэтага этапу ўжо ёсць падставы гаварыць пра наяўнасць нормы, якая падпадае пад наступнае азначэнне рускага лінгвіста А. С. Істрыной: “Норма вызначаецца ступенню ўжывання пры ўмове аўтарытэтнасці крыніц”. Тагачасную норму можна назваць *слабой* ці *слаба развітай* (паводле Р. Фаскі), *лабільнай*, *распльвістай*, *са слаба акрэсленымі*, *хісткімі межамі* (паводле Д. Брозавіча). Але відавочна, што гэта быў асноўны перыяд складвання агульнанацыянальнай беларускай мовы, калі пачынае актыўна праяўляцца тэндэнцыя да сістэмнага моўна-нарматыўнага ўпарадкавання.

Увогуле на працягу перыяду нарматыўныя прыярытэты паслядоўна змяняліся наступным чынам: ад прызнання ўзорнымі індывідуальна-аўтарскіх напісанняў і словаўжыванняў вядучых пісьменнікаў (ХІХ ст.) да развіцця ўяўленняў пра нарматыўнае як пра агульнапашыранае і агульнапрызнанае, калі перавагу пры

⁵ Крамко, І.І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы : у 2 т. / І.І. Крамко, А.К. Юрэвіч, А.І. Яновіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – Т. 2. – С. 336.

⁶ Шчасная, К.Д. Дынаміка словазмяняльнай нормы назоўнікаў у беларускай мове і сучасная моўная практыка : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / К.Д. Шчасная ; НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. – Мінск, 2013. – С. 5.

набыцці статусу нарматыўных атрымалі формы, найбольш ужывальныя ў аўтарытэтных крыніцах (пачатак XX ст.) [1, 2, 26, 31, 63, 67, 71, 72].

3. У галіне графікі і арфаграфіі нармалізацыя вызначалася наступнымі асаблівасцямі.

А. У XIX – на пачатку XX ст. была цалкам сфарміравана беларуская графічная сістэма, як у кірылічнай, так і ў лацінскай шрыфтавых версіях. Дамінуючыя тагачасныя графічныя варыянты ў сучаснай мове выступаюць як нарматыўныя.

Б. У працэсе арфаграфічнай нармалізацыі дастаткова дакладна вылучаюцца дзве паслядоўныя стадыі.

Правалісная ўнармаванасць у беларускай літаратурнай мове XIX ст. фактычна не выяўляецца. У выніку стыхійнага моўнага адбору мінімальная арфаграфічная ўпарадкаванасць назіраецца толькі ў межах аўтарскіх тэкстаў асобных пісьменнікаў. У цэлым жа тагачаснае пісьмо ўяўляла сабой набор варыянтна адлюстраваных дыялектных рыс з пэўным дадаткам чужамоўных арфаграм. Але сфарміраваная ў гэты перыяд базавая ўстаноўка на перадачу асаблівасцей вуснага маўлення падрыхтавала аснову для пераходу на новы ўзровень арфаграфічнага ўнармавання.

У беларускамоўных тэкстах пачатку XX ст. арфаграфічная варыянтнасць паступова пачынае падлягаць свядомаму ўпарадкаванню пад уплывам аўтарскай, а ў найбольшай ступені рэдактарска-выдавецкай апрацоўкі. Характэрнай адзнакай пісьмовай мовы гэтага перыяду становіцца арфаграфічная пераемнасць і выразная правалісная дынаміка. У параўнанні з вузкай дыялектнай прывязкай арфаграфіі беларускамоўных тэкстаў XIX ст. у гэты час ужо выразна акрэсліваецца пераважаючая арыентацыя на інтэрдзіялектныя сродкі.

Нягледзячы на тое, што на пачатку XX ст. яшчэ адзначаецца пэўны працэнт арфаграфічных запазычанняў, несумненным прыярытэтам як пры афармленні літарных, так і нялітарных арфаграм ужо валодаюць уласныя правалісныя прыёмы.

Хоць і не ўсе арфаграфічныя напрацоўкі пачатку XX ст. у далейшым замацаваліся як нарматыўныя, прадуктыўнасць гэтага перыяду ў гісторыі новай беларускай арфаграфіі не падлягае сумненню. Асабліва важным з'яўляецца тое, што стыхійна сфарміраваныя ў гэты час арфаграфічныя прынцыпы (прынцып напісання галосных паводле вымаўлення і спалучэнне фанетычнага і марфалагічнага прынцыпаў у правапісе зычных) затым былі пакладзены ў аснову першай беларускай граматыкі Б. Тарашкевіча і замацаваліся ў якасці вядучых у сучасным правапісе. Зыходзячы з гэтага, відавочна, што трывалы

падмурак сучаснай беларускай арфаграфічнай сістэмы быў закладзены менавіта ў моўнай прыктыцы беларускіх выданняў пачатку XX ст.

В. У разглядаемы перыяд вылучаюцца дзве лексічныя групы, арфаграфічнае афармленне якіх патрабуе асобнай увагі – іншамоўі і онімы. Пісьмовае афармленне гэтых адзінак даволі выразна адрозніваецца ад правапісу ўласнамоўных агульных лексем.

Пры афармленні запазычанняў пашыраная ў тагачаснай беларускай мове ўстаноўка на фанетызацыю не была пераважаючай. Пры пісьмовай перадачы іншамоўных лексем найперш імкнуліся захавашь іх аўтэнтывную форму, і толькі ў рэдкіх выпадках прабівалася слабая, але храналагічна перспектывуная тэндэнцыя да фанетыка-арфаграфічнай адаптацыі іншамоўяў на беларускай моўнай глебе. Акрамя таго, паколькі запазычанні ў беларускую мову нярэдка прыходзілі праз пасярэдніцтва рускай або польскай моў, на іх правапісе ў істотнай большай ступені, чым на правапісе ўласнай лексікі, адбываўся чужы арфаграфічны ўплыў.

Уласныя імёны ў правапісных адносінах таксама фактычна стваралі асобную самастойную групу. У адрозненне ад апелятывунай лексікі і запазычання, і ўласнамоўныя онімы ў сваёй большасці не адлюстроўвалі рысы беларускай фанетыкі, а захоўвалі зыходную этымалагічную форму [1, 3, 5, 6, 8, 9, 19, 20, 23, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 44, 51, 53, 72].

4. Важнай крыніцай лексічнага ўзбагачэння ў рэчышчы тагачаснага лексіка-семантывчнага працэсу была лексіка дыялектнага паходжання. З улікам спецыфікі фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы на народнай аснове можна сцвярджаць, што ў сваёй большасці дыялектныя адзінкі былі нейтралізаваныя на літаратурнай глебе і служылі нават не сродкам папаўнення лексічнага складу, а фактычна складалі фундамент лексічнай сістэмы (у прыватнасці, лексемы, якія паходзяць з дыялектных крыніц, у беларускай літаратурнай мове пачатку XX ст. складаюць у агульным складзе тагачаснай лексікі як мінімум 61 %).

Выразную перавагу мела лексіка шырокага ўжывання. Так, адзінкі, агульныя для ўсіх беларускіх гаворак, складаюць прыкладна 43 % лексікі беларускай літаратурнай мовы пачатку XX ст., што сведчыць на карысць версіі аб інтэрдывялектнай аснове новай беларускай літаратурнай мовы.

Тыя ж лексемы, якія захоўвалі адзнакі свайго спецыфічнага рэгіянальнага паходжання, не засмечвалі і не збяднялі мову, а, развіваючы перасякальныя сістэмныя адносіны ў літаратурнай лексіцы, стымулявалі гнуткасць лексічнай сістэмы літаратурнай мовы, пашыралі яе сінанімічныя магчымасці, узмацнялі працэс сэнсавай дыферэнцыяцыі [2, 3, 29, 48, 61, 62, 65, 68, 73].

5. Выразнай асаблівасцю фарміравання лексікі XIX – пачатку XX ст. з’яўляўся актыўны прыток новых элементаў, у тым ліку запазычаных слоў.

Асноўнымі донарамі пры гэтым выступалі суседнія польская і руская мовы, у меншай ступені – заходнееўрапейскія мовы. Наяўнасць пэўных кантактаў таксама можна канстатаваць у адносінах да ўкраінскай мовы і балтыйскіх моў. Па свайму прадметна-тэматычнаму складу іншамоўная лексіка ўяўляла сабой перш за ўсё грамадска-палітычныя, сацыяльна-эканамічныя, агульнанавуковыя тэрміны, а таксама агульнаўжывальныя словы пераважна з адзнакамі кніжнасці. Некаторыя з запазычаных лексем трывала замацаваліся ў беларускай мове ўжо ў межах разглядаемага перыяду, іншыя ж засталіся выпадковымі элементамі. Як можна меркаваць, адбор іншамоўных адзінак не быў звязаны з пурыстычнай рэгламентацыяй, а рэгуляваўся практычнымі намінацыйнымі патрэбамі тагачаснай мовы [6, 7, 11, 13, 16, 24, 32, 34, 35, 42, 45, 54, 55, 60, 62, 73].

6. Лексіка беларускай мовы XIX – пачатку XX ст. развівалася таксама за кошт разнастайных семантычных трансфармацый. Узнікненне новых значэнняў адзначаецца як у сферы ўласнабеларускай, так і запазычанай лексікі. Вядучым кірункам семантычных змен спрадвечных беларускіх слоў было паступовае пашырэнне і ўскладненне семантычнай структуры. Пры гэтым у адпаведнасці з патрэбамі беларускай літаратурнай мовы канкрэтна-рэчыўныя значэнні мелі выразную тэндэнцыю да спецыялізацыі (нават тэрміналагізацыі) і абстрактызацыі. Іншамоўныя лексемы на прымаючай моўнай глебе, з аднаго боку, у працэсе семантычнай адаптацыі маглі атрымліваць арыгінальныя асэнсаванні на базе зыходных значэнняў. З другога боку, увядзенне запазычаных элементаў у беларускамоўную структуру правакавала контрнамінатыйныя працэсы, а таксама працэсы семантыка-стылістычнай, функцыянальнай дыферэнцыяцыі сінонімаў, выклікала пэўныя зрухі ў лексіка-семантычных мікрагрупам, што прыводзіла да з’яўлення адметных лексічных выкарыстанняў, якія ўзбагачалі лексіка-семантычныя рэсурсы мовы [2, 4, 14, 17, 18, 21, 22, 29, 43, 48, 49, 52, 54, 56, 57, 58, 62, 66, 73].

7. У беларускай анамастычнай сістэме XIX – пачатку XX ст. назіраліся актыўныя працэсы, скіраваныя на развіццё і ўнармаванне гэтай сферы лексікі.

Для тых відаў онімаў, якія здаўна функцыянуюць у мове, а менавіта для тапонімаў і антрапонімаў, характэрным было адраджэнне традыцый, уласцівых старабеларускаму анамастыкону, актывізацыя народных онімных варыянтаў, паступовае пазбаўленне ад чужамоўных напластаванняў. Пад уздзеяннем гэтых працэсаў у названы час на старонках беларускамоўных выданняў пачаў фарміравацца неафіцыйны беларускі анамастыкон, супрацьпастаўлены афіцыйнаму анамастыкону, які заставаўся ў вялікай ступені паланізаваным, а ва ўмовах фактычнага і статуснага пераважання рускай мовы падлягаў яшчэ і рускамоўным скажэнням. У неафіцыйным тапаніміконе і антрапаніміконе перавага нацыянальна самабытных онімных тыпаў была відавочнай.

Адзінкі некаторых онімных класаў, такіх, як, напрыклад, харонімы і этнонімы, у разглядаемы перыяд актыўна апрацоўваліся ў плане структурнага і правапіснага афармлення і выступалі ў розных фармальных версіях, а таксама ў выглядзе анамастычных сінонімаў. У асобных выпадках ужо можна гаварыць пра наяўнасць прыярытэтных онімных ужыванняў. У цэлым жа працэс варыянтнага адбору ў гэтых анамастычных падраздзяленнях яшчэ не быў завершаны. Аднак можна канстатаваць, што яго асноўным матывам быў пошук формаў, найбольш адпаведных нацыянальнай спецыфіцы беларускай мовы.

Пэўныя віды онімаў (напрыклад, псеўданімы, эргонімы) у XIX – на пачатку XX ст. яшчэ толькі фарміраваліся: намячаліся асаблівасці іх утварэння і структурнай арганізацыі, пачынала выпрацоўвацца матывуючая база. У залежнасці ад характару азначаемых аб’ектаў адны з іх (псеўданімы) будаваліся ў асноўным па ўзору традыцыйных народных іменаслоўных мадэляў, а іх матывацыйную аснову складалі беларускія апелятывы і ўласныя імёны. Другія (эргонімы) знаходзіліся пад моцным іншамоўным (у першую чаргу рускім) уплывам у плане структуры і семантыкі. Больш таго, беларуская эрганіміка XIX – пачатку XX ст. увогуле была насычана запазычанымі элементамі. Але ў тагачасных умовах паказальны сам факт з’яўлення назваў грамадска-палітычных рэалій па-беларуску. Імкненне да самастойнасці і ў гэтай анамастычнай сферы можна бачыць у сістэматычных перакладах рускіх эрганайменняў, а таксама ў з’яўленні групы найменняў з выразным нацыянальна-культурным кампанентам.

Развіццё беларускай анамастычнай сістэмы XIX – пачатку XX ст. у цэлым праходзіла ў тых самых кірунках, што і фарміраванне агульнай беларускай лексікі – адраджэнне даўніх лексічных здабыткаў, папаўненне складу, у тым ліку за кошт запазычаных элементаў, моўнае будаўніцтва, выпрацоўка адносін прыярытэтнасці ў варыянтных радах [2, 10, 12, 15, 25, 27, 28, 30, 33, 46, 47, 50, 59].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

1. Вынікі дысертацыйнага даследавання ўжо на стадыі яго падрыхтоўкі былі запатрабаваныя ў буйных калектыўных навуковых працах і фундаментальных навуковых праектах: а) у навуковым комплексе “Мова «Нашай Нівы»” (адзел лексікалогіі і лексікаграфіі ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”), у прыватнасці ў 4-х тамах (тт. 2-5) пяцітомнага “Слоўніка мовы «Нашай Нівы»” і дзвюх акадэмічных манаграфіях (“Мова «Нашай Нівы» (1906-1915). Варыянтнасць. Сінанімія” і “Мова «Нашай Нівы». Семантыка. Стылістыка”); б) у манаграфіі “Беларуская

мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе” (кафедра гісторыі беларускай мовы БДУ); в) у навуковых праектах БФФД “Гісторыя правапісу беларускай літаратурнай мовы новага перыяду” (дагавор № Г97М-002 ад 1 сакавіка 1998 г.) і “Сучасная сістэма беларускіх прозвішчаў: склад, асаблівасці правапісу, словаўтварэння, скланення і транслітарацыі” (дагавор № Г05-087 ад 1 красавіка 2005 г.).

2. Прапанаваныя ў дысертацыі падыходы да вырашэння такіх важных праблем, як устанаўленне характару пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай мовай і вызначэнне дыялектнай асновы беларускай літаратурнай мовы, будуць садзейнічаць паглыбленню і развіццю тэарэтычных асноў беларускай мовазнаўчай навукі. Досвед нарматворчай дзейнасці адраджэнскага перыяду не застанецца па-за ўвагай даследчыкаў і пры распрацоўцы агульных пытанняў станаўлення літаратурнай нормы.

3. Выяўленне спецыфікі нацыянальнай моўнай нормы і яе традыцыйна-гістарычных характарыстык, а таксама веданне тэндэнцый пачатковага нармалізацыйнага этапу дазволіць даць аб’ектыўную ацэнку сучасным моўным фактам і з’явам. Гэта ў сваю чаргу адкрывае новыя магчымасці ў вырашэнні спрэчных пытанняў сённяшняй нармалізацыйнай практыкі. Даныя, атрыманыя ў дысертацыі, будуць карыснымі ў ходзе далейшай працы па ўдасканаленні беларускай арфаграфіі (у першую чаргу такіх яе раздзелаў, як правапіс іншамоўяў і ўласных імёнаў, якія ў дзеючым правапісным зводзе ўсё яшчэ застаюцца праблемнымі), а таксама могуць выкарыстоўвацца пры карэкціроўцы ненармалізаваных выпадкаў словаўжывання.

4. Апрацаваны і сістэматызаваны ў дысертацыі лексічны матэрыял знойдзе шырокае прымяненне ў сферы лексікаграфіі, у прыватнасці пры падрыхтоўцы новай рэдакцыі “Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы”. Увядзенне яго ў лексікаграфічны зварот дазволіць не толькі колькасна пашырыць факталагічную базу слоўнікавых выданняў, але і вярнуць неапраўдана страчаныя нацыянальна адметныя лексіка-семантычныя элементы.

5. Дысертацыйныя напрацоўкі могуць быць выкарыстаны ў практыцы выкладання вучэбных курсаў па гісторыі беларускай літаратурнай мовы, сучаснай беларускай арфаграфіі, беларускай дыялекталогіі, курса “Беларуская мова: прафесійная лексіка”, а таксама спецкурсаў і спецсемінараў па гістарычнай лексікалогіі і гісторыі беларускай арфаграфіі. Фактычны матэрыял дысертацыі дазволіць узбагаціць змест падручнікаў і навучальных дапаможнікаў па беларускай мове для студэнтаў ВНУ Рэспублікі Беларусь.

СПІС ПУБЛІКАЦЫЙ САІСКАЛЬНІКА

Манаграфіі:

1. Мова «Нашай Нівы», 1906–1915: варыянтнасць, сінанімія / В.П. Лемцюгова, І.А. Гапоненка, А.М. Анісім, Т.М. Маракуліна, М.Н. Крыўко, І.Л. Капылоў, Г.К. Усціновіч ; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. В.П. Лемцюговай. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 302 с.
2. Гапоненка, І.А. Лексіка беларускай літаратурнай мовы XIX–пачатку XX ст.: асаблівасці станаўлення і развіцця / І.А. Гапоненка. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2012. – 307 с.
3. Беларуская мова і мовазнаўства: XIX стагоддзе / І.А. Гапоненка, А.А. Грыгаровіч, С.М. Запрудскі, В.П. Красней, Г.І. Кулеш, М.Р. Прыгодзіч, М.І. Свістунова, Г.К. Ціванова ; пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзіча. – Мінск : Беларус. дзярж. ун-т, 2013. – 147 с.
4. Мова «Нашай Нівы»: семантыка, стылістыка / В.П. Лемцюгова, І.А. Гапоненка, Т.М. Маракуліна, Н.В. Гаўрош, І.Л. Капылоў, В.У. Міцкевіч, М.Н. Крыўко, А.М. Анісім, Г.К. Усціновіч ; пад рэд. В.П. Лемцюговай. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – 363 с.

Арткыкулы ў рэцэнзуемых перыядычных выданнях:

5. Гапоненка, І.А. З гісторыі арфаграфіі сучаснай беларускай мовы (спроба перыядызацыі) / І.А. Гапоненка // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філасофія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – 1998. – № 3. – С. 24–27.
6. Гапоненка, І.А. Лексічныя запазычанні ў беларускай мове пач. XX ст. і асаблівасці іх фармальнай адаптацыі / І.А. Гапоненка // Беларуская лінгвістыка / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 1999. – Вып. 49. – С. 62–68.
7. Haponienko, Irena. Польскі моўны ўплыў на мову беларускіх выданняў пачатку XX ст. / Irena Haponienko // Białostocki przegląd kresowy / Inst. Filologii Wschodniosłowiańskiej. – Białystok, 1999. – Т. 7. – С. 43–48.
8. Гапоненка, І.А. Арфаграфічная спецыфіка беларускіх выданняў XIX ст. / І.А. Гапоненка // Изв. Гомел. гос. ун-та. – 2000. – № 2. – С. 20–23.
9. Гапоненка, І.А. Правапіс вялікай літары ў беларускіх выданнях пач. XX ст. / І.А. Гапоненка // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2001. – № 1. – С. 72–76.
10. Гапоненка, Ірына. Беларускі іменаслоў перыяду першага беларускага Адраджэння: каталіцкія і праваслаўныя імёны / Ірына Гапоненка // Род. слова. – 2001. – № 10. – С. 42–45.
11. Гапоненка, Ірына. Паланізмы ў беларускіх выданнях пачатку XX стагоддзя, перакладных з польскай мовы / Ірына Гапоненка // Dziedzictwo

przeźłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich / Uniw. w Białymstoku. – Tom VI. – Badania humanistyczne. – Białystok, 2001. – С. 10-15.

12. Гапоненка, Ірына. Беларускі іменаслоў перыяду першага беларускага Адраджэння: аўтарскія подпісы і псеўданімы / Ірына Гапоненка // Род. слова. – 2002. – № 4. – С. 45–48.

13. Гапоненка, Ірына. Польскі ўплыў на фарміраванне беларускай сельскагаспадарчай наменклатуры / Ірына Гапоненка // Studia Wschodniosłowiańskie / Uniw. w Białymstoku ; kom. red.: Z. Abramowicz [et al.]. – Białystok, 2002. – Т. 2. – С. 229–241.

14. Гапоненка, І.А. Уплыў неславянскіх моўных элементаў на лексіка-семантычную сістэму беларускай мовы пачатку ХХ ст. (на матэрыяле газеты «Наша Ніва») / І.А. Гапоненка // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2005. – № 2. – С. 96–101.

15. Гапоненка, Ірына. Польскі ўплыў на тапанімію Беларусі пачатку ХХ ст. / Ірына Гапоненка // Język i kultura mniejszości narodowych w dobie globalizacji / Uniw. w Białymstoku ; kom. red.: Z. Abramowicz [et al.]. – Białystok, 2005. – С. 79–85. – (Studia sławistyczne ; 6).

16. Гапоненко, І.О. Украинские языковые элементы в белорусском языке начала ХХ века / І.О. Гапоненко // Мова і культура / Київ. нац. ун-т. – Київ, 2005. – Т. 4, вып. 8. – С. 91–98.

17. Гапоненка, І.А. Семантычныя працэсы ў беларускай мове пачатку ХХ ст.: рэакцыя на паланізмы і русізмы / І.А. Гапоненка // Беларуская лінгвістыка / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2006. – Вып. 58. – С. 79–86.

18. Гапоненка, Ірына. Роля Янкі Купалы ў фарміраванні сістэмы вобразна-пераносных значэнняў беларускай мовы / Ірына Гапоненка // Literatura, język, kultura / Międzynar. Asoc. Białorutenistów ; red. nauk.: M. Timoszuk, M. Chaustowicz. – Warszawa, 2007. – С. 172–180. – (Acta Albaruthenica ; 7).

19. Гапоненка, Ірына. Пытанні гісторыі арфаграфіі пры вывучэнні сучаснага беларускага правапісу / Ірына Гапоненка // Род. слова. – 2008. – № 5. – С. 39–42.

20. Гапоненко, І.О. Особенности становления графико-орфографической системы белорусского и украинского языков в XIX–начале ХХ века / І.О. Гапоненко // Мова і культура / Київ. нац. ун-т. – Київ, 2008. – Т. 5, вып. 10. – С. 141–148.

21. Гапоненка, І.А. Пераносныя значэнні ў агульнаўжывальнай лексіцы беларускай мовы пачатку ХХ ст. (на матэрыяле газеты «Наша Ніва») / І.А. Гапоненка // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2009. – № 3. – С. 39–43.

22. Гапоненка, Ірына. Іншамоўныя элементы ў беларускай мове перыяду

нацыянальнага адраджэння: семантычны аспект / Ірына Гапоненка // *Studia białorutenistyczne / Zakł. Białorutenistyki Inst. Filologii Słowiańskiej*. – Lublin, 2009. – Т. 3. – С. 299–320.

23. Гапоненка, Ірына. Перадача іншамоўных геаграфічных назваў па-беларуску / Ірына Гапоненка // *Род. слова*. – 2009. – № 2. – С. 30–32.

24. Гапоненка, Ірына. Польшкія і рускія моўныя элементы як сродкі стварэння камічнага эфекту ў беларускай мове XIX–пачатку XX стагоддзя / Ірына Гапоненка // *Польшка-беларускія моўныя літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі : зборнік / Гродзен. дзярж. ун-т, Саюз палякаў Беларусі*. – Беласток, 2009. – Кн. 11 : Матэрыялы XVI Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Шлях да ўзаемнасці», Беласток, 25–26 сент. 2009 г. / пад рэд. М. Кандрацюка, Б. Сегеня. – С. 79–87.

25. Гапоненка, Ірына. Этнонімы ў беларускай мове XIX–пачатку XX ст. / Ірына Гапоненка // *Род. слова*. – 2010. – № 9. – С. 42–46.

26. Гапоненка, І.А. Моўная палітыка і моўная сітуацыя на Беларусі ў XIX–на пачатку XX ст. / І.А. Гапоненка // *Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. – 2011. – № 2. – С. 50–55.

27. Гапоненка, Ірына. Старабеларускія анамастычныя традыцыі ў беларускім анамастыконе XIX–пачатку XX ст. / Ірына Гапоненка // *Studia białorutenistyczne / Zakł. Białorutenistyki Inst. Filologii Słowiańskiej ; red. R. Radzik, M. Sajewicz – Lublin, 2011. – Т. 5. – С. 319–330*.

28. Гапоненка, Ірына. Эргонімы ў беларускай мове пачатку XX ст. / Ірына Гапоненка // *Род. слова*. – 2011. – № 2. – С. 43–47.

29. Гапоненка, Ірына. Асаблівасці аўтарскага лексікону Янкі Купалы і Якуба Коласа: пазаслоўнікавая лексіка ў творах пачатку XX ст. / Ірына Гапоненка // *Род. слова*. – 2012. – № 2. – С. 36–39.

30. Гапоненка, Ірына. Варыянты харонімаў *Расія, Польшча* і этнонімаў *рускі, паляк* у беларускай мове XIX–пачатку XX стагоддзя / Ірына Гапоненка // *Studia białorutenistyczne / Zakł. Białorutenistyki Inst. Filologii Słowiańskiej*. – Lublin, 2012. – Т. 6. – С. 233–244.

31. Гапоненка, І.А. Спецыфіка нормы беларускай літаратурнай мовы XIX–пачатку XX ст. / І.А. Гапоненка // *Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка*. – 2013. – № 3. – С. 25–32.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац:

32. Гапоненка, Ірына. Беларуская мова пачатку XX стагоддзя на польска-рускім моўна-культурным сумежжы / Ірына Гапоненка // *Паланістыка : зб. навук. арт. : штогоднік / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2002. – 2001 : Маладая паланістыка / рэд.: А.К. Кіклевіч, С.А. Важнік. – С. 73–95*.

33. Гапоненка, І.А. Беларуская анамастычная сістэма пачатку XX ст.: польскі ўплыў / І.А. Гапоненка // Паланістыка : зб. навук. арт. : штогоднік / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2005. – 2004–2005 / рэд.: А. Кіклевіч, С. Важнік. – С. 85–102.

34. Гапоненка, Ірына. Уплыў суседніх славянскіх і неславянскіх моў на беларускую мову пачатку XX ст. / Ірына Гапоненка // Gwary i opomastyka pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego i słowiańsko-bałtyckiego : tom pr. ofiarowany prof. M. Kondratiukowi z okazji 45-lecia pr. nauk. / Uniw. w Białymstoku ; red. nauk.: L. Citko, B. Siegień. – Białystok, 2006. – С. 137–161.

35. Гапоненка, І.А. Лексічныя адзінкі балтыйскага паходжання ў мове газеты «Наша Ніва» (1906–1915) / І.А. Гапоненка // Язык и межкультурные коммуникации : сб. науч. ст. / Беларус. гос. пед. ун-т ; редкол.: В.Д. Стариченок (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2007. – С. 103–105.

36. Гапоненка, І.А. Выданні пецярбургскіх выдавецтваў пачатку XX стагоддзя ў гісторыі развіцця новай беларускай літаратурнай мовы / І.А. Гапоненка // Беларусский сборник : ст. и материалы по истории и культуре Белоруссии / Рос. нац. б-ка, С.-Петербур. асоц. белорусистов ; отв. сост. Н.В. Николаев. – СПб., 2008. – Вып. 4. – С. 71–78.

37. Гапоненка, І.А. Роля рэдактараў беларускіх выданняў у працэсе правапіснай нармалізацыі XIX–пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // Слова ў кантэксце часу : да 80-годдзя А.І. Наркевіча : зб. навук. пр. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. В.І. Іўчанкава. – Мінск, 2009. – С. 110–120.

38. Гапоненка, І.А. Пытанні моўнай пераемнасці ў працах беларускіх і ўкраінскіх лінгвістаў / І.А. Гапоненка // Беларускае слова: гісторыя і сучаснасць : зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысвеч. памяці праф. А.І. Жураўскага, Мінск, 27 кастр. 2009 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2010. – С. 52–59.

Матэрыялы і тэзісы дакладаў навуковых кангрэсаў, канферэнцый і чытанняў:

39. Гапоненка, І. А. Правапісныя асаблівасці беларускіх выданняў кірыліцай канца XIX–пач. XX ст. (у параўнанні з тагачасным рускім правапісам) / І.А. Гапоненка // Единство восточнославянских народов: прошлое, настоящее, перспективы : материалы науч. конф., Гомель, 15–17 кастр. 1995 г. / Беларус. гос. ун-т трансп. ; редкол.: М.Е. Абраменко (отв. ред.) [и др.]. – Гомель, 1995. – С. 134–136.

40. Гапоненка, І.А. Графіка-арфаграфічныя запазычанні (польскія і рускія) у беларускіх выданнях XIX–пач. XX ст. / І.А. Гапоненка // Беларуска-руско-польскае супастаўляльнае мовазнаўства і літаратуразнаўства : матэрыялы IV міжнар. навук. канф., Віцебск, 22–24 крас. 1997 г. : у 3 ч. / Віцеб. дзярж. ун-т ;

рэдкал.: Г.М. Мезенка (адк. рэд.) [і інш.]. – Віцебск, 1997. – Ч. 1. – С. 113–117.

41. Haponienko, Iryna. Беларускія выданні лацінкай XIX–пачатку XX стагоддзя / Iryna Haponienko // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-balto-wschodniosłowiańskich : materiały z konf. nauk.*, Supraśl, 16–18 list. 1997 r. / Uniw. w Białymstoku ; pod red. J.F. Nosowicza. – Białystok, 1997. – С. 13–17.

42. Гапоненка, І.А. Асваенне запазычанняў на пачатковым этапе фарміравання новай беларускай літаратурнай мовы (пач. XX ст.) / І.А. Гапоненка // *Перспективы развіцця і функцыянавання нарматыўнай лексікі : арт. і матэрыялы Міжнар. навук.-метаад. канф.*, Гомель, 22–23 мая 1998 г. / Гомел. дзярж. ун-т ; адк. рэд. Д. Паўлавец. – Гомель, 1998. – С. 92–95.

43. Гапоненка, І.А. Эвалюцыя семантычнай структуры слова (пачатак–канец XX ст.) / І.А. Гапоненка // *Беларуская мова ў другой палове XX ст. : матэрыялы міжнар. навук. канф.*, Мінск, 22–24 кастр. 1997 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М.Р. Прыгодзіч (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 1998. – С. 104–107.

44. Гапоненка, І.А. Арфаграфічнае афармленне анамастычнай лексікі ў беларускіх выданнях XIX–пачатку XX ст. / І.А. Гапоненка // *Современная филология: сегодня и завтра : материалы науч. конф. молодых ученых*, Минск, 30 апр. 1999 г. / Белорус. гос. ун-т ; редкол.: И.О. Гапоненко [и др.]. – Минск, 1999. – С. 33–37.

45. Гапоненка, І.А. Русізмы ў беларускіх выданнях пач. XX ст. / І.А. Гапоненка // *Мова – літаратура – культура : да 55-годдзя адкрыцця каф. беларус. мовы і літ. БДУ : матэрыялы міжнар. навук. канф.*, Мінск, 22–23 верас. 1998 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т ; адк. рэд. Л.І. Сямешка. – Мінск, 1999. – Ч. 1. – С. 38–40.

46. Гапоненка, Ірына. Каталіцкі і праваслаўны іменаслоў у кантэксте беларускага нацыянальнага адраджэння пач. XX ст. / Ірына Гапоненка // *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych : materiały z Międzynar. konf. onomastycznej*, Białystok–Supraśl, 26–27 paźdz. 1999 r. / Uniw. w Białymstoku ; pod red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. – Białystok, 1999. – С. 109–113. – (Studia sławistyczne ; 1).

47. Гапоненка, І.А. Аўтарскія псеўданімы на старонках «Нашай Нівы» / І.А. Гапоненка // *Мова ў святле класічнай спадчыны і сучасных парадыгм : тэз. дакл. VIII міжнар. Карскіх чытанняў*, Мінск–Гродна, 14–17 снеж. 2000 г. / Беларус. дзярж. ун-т, Гродзен. дзярж. ун-т ; адк. рэд. М.І. Канюшкевіч. – Гродна, 2000. – С. 143–147.

48. Гапоненка, І.А. Пазаслоўнікавая лексіка ў ранніх апавяданнях Я. Коласа / І.А. Гапоненка // *Каласавіны : матэрыялы навук. канф. «Спадчына Якуба Коласа – мастака, вучонага, дзеяча культуры і яе сучаснае асэнсаванне»*, Мінск, 1999 г. / Дзярж. літ.-мемар. музей Я. Коласа ; працавалі: М.Н. Далідовіч

[і інш.]. – Мінск, 2000. – С. 191–195.

49. Нароненка, Ірына. Семантычнае асваенне паланізмаў у беларускай мове пачатку XX ст. / Ірына Нароненка // *Dziedzictwo przeszłości związków językowych, literackich i kulturowych polsko-bałto-wschodniosłowiańskich* / Zakł. bibliotekoznawstwa Uniw. w Białymstoku ; red. nauk.: J.F. Nosowicz. – Białystok, 2000. – Т. 3 : *Językoznawstwo*. – С. 232–236.

50. Гапоненка, Ірына. Харонімы ў беларускамоўным кантэксце пачатку XX стагоддзя / Ірына Гапоненка // *Nazwy własne na pograniczach kulturowych : materiały z Międzynar. konf. onomastycznej, Białystok–Białowieża, 12–13 czerw. 2000 r.* / Uniw. w Białymstoku ; pod red. Z. Abramowicz, L. Dacewicz. – Białystok, 2000. – С. 193–199. – (*Studia sławistyczne* ; 1).

51. Гапоненка, І.А. Графіка і арфаграфія рукапісаў Якуба Коласа і Янкі Купалы пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // *Каласавіны : матэрыялы навук. канф. «Творчасць Якуба Коласа як нацыянальна-культурны, мастацкі, філасофска-эстэтычны феномен»*, Мінск, 3–4 лістап. 2000 г. / Дзярж. літ.-мемар. музей Я. Коласа ; склад.: М.Н. Далідовіч [і інш.]. – Мінск, 2001. – С. 160–164.

52. Гапоненка, І.А. Семантычнае асваенне русізмаў у беларускай мове пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // *Язык и социум : материалы IV Междунар. науч. конф.*, Минск, 1–2 дек. 2000 г. : в 2 ч. / Беларус. гос. ун-т ; редкол.: Л.Н. Чумак (отв. ред.) [и др.]. – Минск, 2001. – Ч. 2. – С. 86–90.

53. Гапоненка, І.А. Сучасны беларускі правапіс: праблемы і перспектывы развіцця / І.А. Гапоненка // *Філалагічныя навукі: маладыя вучоныя ў пошуку : матэрыялы навук. канф., прысвеч. 80-годдзю Беларус. дзярж. ун-та*, Мінск, 20 крас. 2001 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; адк. рэд. С.А. Важнік. – Мінск, 2001. – С. 40–42.

54. Гапоненка, І.А. Ваенная лексіка ў мове газеты «Наша Ніва» (1906–1915) / І.А. Гапоненка, К.В. Пех // *Пісьменнік – мова – стыль : матэрыялы II Міжнар. канф., прысвеч. 75-годдзю з дня нараджэння праф. Л.М. Шакуна*, Мінск, 15–16 лістап. 2001 г. : у 2 т. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: М.Р. Прыгодзіч [і інш.]. – Мінск, 2002. – Т. 1. – С. 160–162.

55. Гапоненка, І.А. Балтызмы ў беларускай мове пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // *Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : материалы респ. науч.-метод. конф.*, Брест, 12–13 нояб. 2003 г. / Брест. гос. ун-т ; редкол.: С.А. Королевич [и др.]. – Брест, 2004. – С. 28–31.

56. Гапоненка, І.А. Семантычнае асваенне запазычанняў у беларускай мове пачатку XX ст. / І.А. Гапоненка // *Мовы Вялікага Княства Літоўскага : матэрыялы IV Міжнар. навук. канф.*, Брэст, 18–19 мая 2004 г. / Брэст. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М.М. Аляхновіча. – Брэст, 2005. – С. 71–73.

57. Гапоненка, І.А. Семантычныя працэсы ў сістэме беларускай мовы

пачатку XX ст.: тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя / І.А. Гапоненка // Е.Ф. Карский и современное языкознание : материалы X междунар. Карских чтений, Гродно, 16–17 мая 2005 г. : в 2 ч. / Гродн. гос. ун-т ; редкол.: М.И. Конюшкевич (отв. ред.) [и др.]. – Гродно, 2005. – Ч. 2. – С. 44–50.

58. Гапоненка, Ірына. Уплыў паланізмаў на лексіка-семантычную сістэму беларускай мовы пачатку XX ст. / Ірына Гапоненка // Польшка-беларускія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі : зборнік / Гродзен. дзярж. ун-т, Саюз палякаў Беларусі. – Беласток, 2006. – Кн. 8 : Матэрыялы XIII Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Шлях да ўзаемнасці», Беласток, 15–16 июля 2005 г. / пад рэд. М. Кандрацюка, Б. Сегеня. – С. 291–299.

59. Гапоненка, І.А. Дынаміка словазменнай антрапанімічнай нормы (пач. XX–пач. XXI стст.): прозвішчы на *-ка*, *-енка*, *-энка*, *-анка* / І.А. Гапоненка // Сучасны стан і дынаміка норм беларускай літаратурнай мовы : матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск, 24–25 кастр. 2006 г. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск, 2006. – С. 53–57.

60. Гапоненка, І.А. Запазычанні ў беларускай мове XIX ст. (на матэрыяле «Слоўніка беларускай мовы» І. Насовіча, 1870) / І.А. Гапоненка // Сучасныя праблемы беларускай лексікалогіі і лексікаграфіі : матэрыялы міжнар. навук. канф. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; навук. рэд. А.А. Лукашанец. – Мінск, 2006. – С. 79–85.

61. Гапоненка, І.А. Лексіка тэрытарыяльна абмежаванага ўжывання ў мове газеты «Наша Ніва» (1906–1915) / І.А. Гапоненка // Беларускае слова на скрыжалях гісторыі : матэрыялы навук. чытанняў, прысвеч. 100-годдзю з дня нараджэння праф. М.А. Жыдовіч, Мінск, 19 кастр. 2006 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2007. – С. 30–34.

62. Гапоненка, І.А. Шляхі папаўнення абстрактнай лексікі ў беларускай мове XIX стагоддзя / І.А. Гапоненка // Мова – літаратура – культура : матэрыялы V Міжнар. навук. канф. (да 80-годдзя праф. Л.М. Шакуна), Мінск, 16–17 лістап. 2006 г. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2007. – С. 289–291.

63. Гапоненко, И.О. Социолингвистическая обусловленность процесса становления орфографической системы белорусского и украинского языков в 19–начале 20 вв. / И.О. Гапоненко // Умение и нововведения – 2007 : материалы за III Междунар. науч.-практ. конф., 16–31 октомври 2007 година Филологични науки. – Том 7. – София “Бял ГРАД-БГ” ООД. – 2007. – С. 86–91.

64. Гапоненка, І.А. Беларуская анамастычная сітуацыя XIX стагоддзя / І.А. Гапоненка // Спадчына Івана Насовіча і беларускае мовазнаўства : матэрыялы навук. чытанняў, прысвеч. 220-годдзю з дня нараджэння І. Насовіча, Мінск, 18 лют. 2008 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2008. – С. 84–90.

65. Гапоненка, І.А. Суадносіны паняццяў *літаратурнае/дыялектнае* ў беларускай мове XIX–пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы : матэрыялы міжнар. навук. канф., Мінск, 15–16 крас. 2008 г. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. ; навук. рэд.: Л.П. Кунцэвіч, Н.В. Паляшчук. – Мінск, 2008. – С. 108–113.

66. Гапоненка, І.А. Гласіраванне іншамоўных лексем як разнавіднасць іх семантычнай адаптацыі / І.А. Гапоненка // Беларуская мова ў культурнай і моўнай прасторы Слав’і : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 24–25 лістап. 2009 г. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. ; рэдкал.: М.П. Антропаў (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2009. – С. 84–89.

67. Гапоненка, І.А. Станаўленне нормаў новай беларускай літаратурнай мовы ў пачатку XX стагоддзя на агульнаславянскім фоне / І.А. Гапоненка // Мовазнаўства : матэрыялы IV міжнар. кангр. беларусістаў «Беларуская культура ў кантэксце культур еўрапейскіх краін», Мінск, 6–9 чэрв. 2005 г. / Міжнар. асац. беларусістаў ; пад рэд. С. Запрудскага, Г. Цыхуна. – Мінск, 2010. – С. 65–70. – (Беларусіка = Albaruthenica ; кн. 30).

68. Гапоненка, І.А. Агульнапашыраная лексіка ў лексічнай сістэме беларускай літаратурнай мовы пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // Беларускае слова: дыялектнае і запазычанае : матэрыялы навук. чытанніў, прысвеч. памяці дацэнта Е.С. Мяцельскай, Мінск, 26–27 крас. 2011 г. / Беларус. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. М.Р. Прыгодзіча. – Мінск, 2011. – С. 25–29.

69. Гапоненка, І.А. Моўная пераемнасць: ад старабеларускага да адраджэнскага перыяду XIX–пачатку XX стагоддзя / І.А. Гапоненка // Мова – літаратура – культура : матэрыялы VI Міжнар. навук. канф., Мінск, 28–29 кастр. 2010 г. : у 2 ч. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2011. – Ч. 1. – С. 49–55.

70. Гапоненка, І.А. Словазменныя антрапанімічныя нормы ў беларускай мове пачатку XX ст. / І.А. Гапоненка // Новае слова ў беларусістыцы. Мовазнаўства : матэрыялы V Міжнар. кангр. беларусістаў, Мінск, 20–21 мая 2010 г. / Міжнар. асац. беларусістаў ; рэд. тома: С.М. Запрудскі, Г.А. Цыхун. – Мінск, 2012. – С. 106–112. – (Беларусіка = Albaruthenica ; кн. 32).

71. Гапоненка, Ірына. Моўная палітыка і грамадская сітуацыя на Беларусі XIX – пачатку XX ст. у асветленні замежных даследчыкаў / Ірына Гапоненка // Польшка-беларускія моўныя літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі : зборнік. – Беласток, 2014. – Том XIV. Матэрыялы XIX Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Шлях да ўзаемнасці», Беласток, 20–21 верасня 2013 г. / пад рэд. М. Кандрацюка, Б. Сегеня. – С. 49–65.

Вучэбна-метадычнае выданне:

72. Гапоненка, І.А. Графіка і арфаграфія беларускіх выданняў XIX–пачатку XX стагоддзя : вучэб.-метадыч. дапам. / І.А. Гапоненка. – Мінск : Рэсп. ін-т выш. шк. Беларус. дзярж. ун-та, 2002. – 76 с.

Лексікаграфічнае выданне:

73. Слоўнік мовы «Нашай Нівы», 1906–1915 : у 5 т. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. В.П. Лемцюговай. – Мінск : Тэхналогія, 2007. – Т. 2 / уклад.: І.А. Гапоненка, Т.П. Скрыпко, В.П. Лемцюгова, І.Л. Капылоў, Г.К. Усціновіч ; навук. рэд. тома В.П. Лемцюгова. – 623 с.

РЭЗЮМЭ

Гапоненка Ірына Алегаўна

Станаўленне нормаў беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. у галіне графікі, арфаграфіі, лексікі

Ключавыя словы: моўная норма, нармалізацыйныя тэндэнцыі, літаратурная мова, варыянтнасць, графіка, арфаграфія, арфаграма, лексіка, дыялектныя асаблівасці, запазычанні, семантычныя характарыстыкі, анамастычная сістэма.

Мэта работы – выявіць асаблівасці станаўлення нормаў беларускай літаратурнай мовы XIX – пачатку XX ст. на графіка-арфаграфічным і лексічным узроўнях і вызначыць дынаміку тагачасных нармалізацыйных працэсаў.

Аб’ект даследавання – графіка-арфаграфічныя і лексіка-семантычныя асаблівасці беларускамоўных літаратурных тэкстаў XIX – пачатку XX ст. **Прадмет** даследавання – спецыфіка і дынаміка нармалізацыйных працэсаў ў беларускай літаратурнай мове XIX – пачатку XX ст. на графіка-арфаграфічным і лексіка-семантычным узроўнях.

Выкарыстаныя **метады:** апісальны, супастаўляльны, параўнальна-гістарычны, квантытатыўны.

Навуковая навізна і значнасць атрыманых вынікаў. Упершыню ў беларускім мовазнаўстве праведзены комплексны навуковы аналіз беларускай літаратурнай мовы перыяду XIX – пачатку XX ст. з пункту погляду фарміравання нармалізацыйных тэндэнцый у графіцы, арфаграфіі і лексіцы (у тым ліку анамастычнай), а таксама паказана нармалізацыйная дынаміка ў храналагічным дыяпазоне XIX – пачатку XX ст. У рабоце вызначана канкрэтна-гістарычная спецыфіка беларускай моўнай нормы перыяду XIX – пачатку XX ст. Разгледжаны асаблівасці пераемнай сувязі паміж старабеларускай і новай беларускай мовай на графіка-арфаграфічным і лексічным узроўнях. Выяўлены змест паняццяў *літаратурнае/дыялектнае* ў дачыненні да перыяду моўнага станаўлення, вызначана выключная роля дыялектаў у фарміраванні сістэмы новай беларускай літаратурнай мовы. Даследаваны характар беларуска-іншамоўных узаемаадносінаў і адметнасць семантычных трансфармацый у XIX – пачатку XX ст.

Практычная значнасць атрыманых вынікаў. Вынікі дысертацыі будуць запатрабаваныя пры распрацоўцы агульных пытанняў фарміравання літаратурнай нормы, а таксама для вырашэння такіх важных праблем, як устанаўленне характару пераемнасці паміж старабеларускай і новай беларускай мовай і вызначэнне дыялектнай асновы беларускай літаратурнай мовы. Дысертацыйныя даныя знойдуць прымяненне пры вырашэнні спрэчных пытанняў сённяшняй нармалізацыйнай практыкі, а таксама ў сферы лексікаграфіі.

Галіна прымянення: мовазнаўства, лексікалогія, гісторыя літаратурнай мовы, дыялекталогія, анамастыка, лексікаграфія.

РЕЗЮМЕ

Гапоненко Ирина Олеговна

Становление норм белорусского литературного языка XIX – начала XX в. в области графики, орфографии, лексики

Ключевые слова: языковая норма, нормализационные тенденции, литературный язык, вариантность, графика, орфография, орфограмма, лексика, диалектные особенности, заимствования, семантические характеристики, ономастическая система.

Цель работы – выявить особенности становления норм белорусского литературного языка XIX – начала XX в. на графико-орфографическом и лексическом уровнях и определить динамику нормализационных процессов этого периода.

Объект исследования – графико-орфографические и лексико-семантические особенности белорусскоязычных литературных текстов XIX – начала XX в. **Предмет исследования** – специфика и динамика нормализационных процессов в белорусском литературном языке XIX – начала XX в. на графико-орфографическом и лексико-семантическом уровнях.

Использованные методы: описательный, сопоставительный, сравнительно-исторический, квантитативный.

Научная новизна и значимость полученных результатов. Впервые в белорусском языкознании проведен комплексный научный анализ белорусского литературного языка периода XIX – начала XX в. с точки зрения формирования нормализационных тенденций в графике, орфографии и лексике (в том числе ономастической), а также показана нормализационная динамика в хронологическом диапазоне XIX – начала XX в. В работе определена конкретно-историческая специфика белорусской языковой нормы периода XIX – начала XX в. Рассмотрены особенности преемственной связи между старобелорусским и новым белорусским языком на графико-орфографическом и лексическом уровнях. Выявлено содержание понятий *литературное/диалектное* в отношении периода языкового становления, определена исключительная роль диалектов в формировании системы нового белорусского литературного языка. Исследован характер белорусско-иноязычных взаимоотношений и специфика семантических трансформаций в XIX – начале XX в.

Практическая значимость полученных результатов. Результаты диссертации будут востребованы при разработке общих вопросов формирования литературной нормы, а также для решения таких важных проблем, как установление характера преемственности между старобелорусским и новым белорусским языком и определение диалектной основы белорусского литературного языка. Диссертационные данные найдут применение при решении спорных вопросов сегодняшней нормализационной практики, а также в сфере лексикографии.

Область применения: языкознание, лексикология, история литературного языка, диалектология, ономастика, лексикография.

SUMMARY

Gaponenko Iryna

The development of the Belarusian literary language standards of the XIX and the beginning of the XX century in the field of graphics, spelling, vocabulary

Keywords: language standard, regulatory tendencies, literary language, alternativeness, graphics, spelling, orthogramme, vocabulary, dialect features, borrowing, semantic features, onomastic system.

Purpose of the thesis – to identify the peculiarities of the Belarusian literary language standards of the XIX and the beginning of the XX century on the graphic-orthographic and lexical levels and determine the dynamics of regulatory processes of this period.

Object of the research – graphic-orthographic and lexical-semantic features of the Belarusian literary texts of the XIX and the beginning of the XX century.

Subject of the research – the specificity and dynamics of regulatory processes in the Belarusian literary language of the XIX and the beginning of the XX century on the graphic-orthographic and lexical-semantic levels.

Used methods: descriptive, comparative, comparative- historical, quantitative.

Scientific novelty and significance of the results. For the first time in the Belarusian linguistics a comprehensive scientific analysis of the Belarusian literary language of the period of the XIX and the beginning of the XX century was performed in terms of the formation of regulatory tendencies in graphics, spelling and vocabulary (including onomastics) and normalizing dynamics in chronological range of the XIX and the beginning of the XX century was shown. In the thesis the concrete historical specificity of the Belarusian language norms of the period of the XIX and the beginning of the XX century was determined. The peculiarities of the features of the successive relations between the old Belarusian and the new Belarusian language on the graphic-orthographic and lexical levels were considered. The essence of the concepts *literary / dialect* in connection to the period of language formation was determined, an exceptional role of dialects in the formation of the new Belarusian literary language was defined. The nature of the Belarusian-foreign relationships and specificity of semantic transformations in the XIX and the beginning of the XX century was investigated.

Practical significance of the obtained results. The results of the research will be used for the development of general issues of formation of the literary standards, as well as for solving such important problems as formation of the features of continuity between the old Belarusian and the new Belarusian languages, and determination of the dialectic background of the Belarusian literary language. The thesis data will find application in solving the debatable questions of today's standard practice as well as in the field of lexicography.

The field of application: linguistics, lexicology, the history of literary language, dialectology, onomastics, lexicography.